

The decline of educational hypergamy in the former Yugoslav republics

Vera Gligorijević ¹ Damjan Bakić ¹

¹ University of Belgrade Faculty of Geography, Belgrade, Serbia

Correspondence

Vera Gligorijević, University of Belgrade Faculty of Geography, Belgrade, Serbia.

Email:

vera.gligorijevic@gef.bg.ac.rs

Abstract

This paper examines marital market preferences and opportunities, given the gender asymmetry of education and the limited supply of equally educated partners (especially in the higher education segment), and explores selection patterns resulting from new composite changes for at-risk populations entering into a marriage. Specifically, we are researching mixed marriages by education and changes in the patterns of that selection in the former Yugoslav republics. The assessment of the impact of changes in educational characteristics by gender on patterns of marital pairing and the reduction of the level of educational hypergamy was performed by analysing the movement of F-index and H-index values from 1970 to 2020 and their correlation coefficient. The results showed that educational hypergamy is declining in all countries and that the decline in hypergamy is positively associated with the predominance of women among highly educated individuals.

KEYWORDS

marriage, education, educational hypergamy, marriage market, former Yugoslav republics.

Opadanje obrazovne hipergamije u bivšim jugoslovenskim republikama

Apstrakt:

U radu se istražuju promene obrazovnog sastava bračnih partnera u bivšim jugoslovenskim republikama, posebno opadanje učešća brakova u kojima su muškarci obrazovaniji od žena (hipergamni brakovi). U osnovi ovih promena jeste razvoj tercijarnog obrazovanja i nastanak polne asimetrije visokoobrazovanih lica, usled kojih je u prve dve decenije XX veka došlo do porasta učešća bračnih zajednica u kojima su žene obrazovanije. Analiza se pretežno temelji na podacima Demografske (vitalne) statistike, a period koji je obuhvaćen istraživanjem odnosi se na poslednjih pedeset godina. Koristeći se specifičnim pokazateljima (F i H indeksom) i korelacionom analizom, dobijeni su rezultati koji su pokazali da obrazovna hipergamija opada u svim istraživanim zemljama, kao i da je opadanje hipergamije povezano sa prevagom žena među visokoobrazovanim licima. Rezultati daju nove uvide u tumačenje izbora partnera posredstvom socioekonomskih karakteristika, ali i ukazuju na ključnu ulogu koju u procesu selekcije ima obrazovna kompozicija stanovništva.

Ključne reči:

brak, obrazovanje, obrazovna hipergamija, tržište braka, bivše jugoslovenske republike.

1 UVOD

Jedan od najznačajnijih društvenih procesa tokom druge polovine XX veka bio je razvoj obrazovanja. Statistika obrazovanja, koja je pokazivala da se sve veći broj lica školuje, ujedno je ukazala i na to da su se u razvijenim zemljama istovremeno formirali i „viškovi“ obrazovanog ženskog stanovništva, posmatrano u odnosu na muško, i to posebno tokom 80-ih godina, u kategoriji visokoobrazovanih (Vincent-Lancrin 2008). Viškovi obrazovanih žena preokrenuli su rodni raskorak u obrazovanju (reversed gender gap), a prema projekcijama Vitgenštajnskog centra za globalni ljudski kapital, ovaj preokret treba očekivati i u nerazvijenim zemljama, jer će i u njima do 2050. godine biti više žena nego muškaraca sa fakultetskom diplomom (KC i dr. 2010). Obrazovno-polna neravnoteža u korist žena ima iskustveno nepoznate posledice na socioekonomski i demografski razvoj (Van Bavel 2012; Lutz 2021). Iz demografske perspektive jedan od važnijih efekata jeste onaj koji nastaje u sferi bračnog ponašanja, odnosno posledice koje obrazovno-polna neravnoteža ostavlja na nivo nupcijaliteta i strukturu bračnih zajednica (Milić, Berković i Petrović 1981). S druge strane, na društvenom planu brak predstavlja najvažniji mehanizam za reprodukciju postojećih struktura i za produbljivanje socijalnih razlika između domaćinstava (Bobić 2017; Kalmijn 1994; Zagorsky 2005; Blossfeld 2009; Schwartz 2013; Henz i Mills 2017).

Polna neravnoteža među licima koja se školuju prenosi se na obrazovno-polnu strukturu stanovništva koje je u optimalnoj dobi za brak, kao i na obrazovnu strukturu bračnih partnera. U zavisnosti od obrazovanja supružnika brakovi se mogu podeliti na hipergamne – u kojima je muškarac obrazovaniji od žene, homogamne – u kojima su partneri podjednako obrazovani, i hipoga-

mne brakove – u kojima su žene obrazovanije. Od obrazovanja partnera zavise odluke o roditeljstvu (Rašević i Vasić 2017; Devedžić 2004; Mirić 2019; Penev 2010; Esping-Andersen i Billari 2015; Lutz i dr. 1998, 2008) i stabilnost zajednice (Međimurec i Čipin 2019; Theunis i dr. 2017; Schwartz i Han 2014). U kojoj meri ova neravnoteža predstavlja uzrok promena u obrazovnom sastavu supružnika? Da li je „novi-stari“ tip braka, u kome je žena školovanija, indikator druge faze rodne revolucije, one koja se dešava na mikronivou (Goldscheider, Bernhardt i Lappegard 2015; England 2010)? Da li ishodi braka, kao i roditeljstvo i stabilnost, variraju u odnosu na kombinaciju različito obrazovanih partnera? Iako se na osnovu samo nekoliko pitanja može uočiti da je kompozicija tržišta braka visoko relevantna za demografske procese, mali je broj radova koji se fokusiraju na ovo pitanje, pa i na socijalne posledice ove polne neravnoteže u obrazovanju. Prostor bivših jugoslovenskih republika je u tom smislu skoro potpuno neistražen, bez obzira na to što se, na primer, u 2020. godini, udeo žena među studentskom populacijom kretao u rasponu od 55% u Crnoj Gori do 58% u Sloveniji (grafikon 1). Među diplomcima je neravnoteža bila još izraženija i kretala se od 56 do 61%, respektivno. Polazeći od promena u obrazovno-polnom sastavu stanovništva od 1970. godine do danas, a bez upuštanja u socijalnu dimenziju i uzroke novonastalog rodnog raskoraka, ovaj rad pokreće dva pitanja: menja li se zastupljenost obrazovne hipergamije u bivšim jugoslovenskim republikama i u kojoj meri su te promene uslovljene polnim debalansom lica koja se školuju. Očekivani rezultati izneti u ovom radu doprineće bogatstvu literature koja se odnosi na uzroke i posledice bračne selekcije prema obrazovanju (educational assortative mating), dok će se konkretni nalazi za prostor bivših jugoslo-

venskih republika pridružiti rezultatima sličnih istraživanja koja su rađena za druge evropske zemlje.

1.1 TEORIJSKA POLAZIŠTA U RADU I PRETHODNI REZULTATI

Od svih socioekonomskih karakteristika koje utiču na selekciju bračnog partnera, a koje se mogu podeliti na pripisane (poreklo, religija ili etnička pripadnost) i stečene (koje su rezultat individualnih postignuća), u razvijenim zemljama danas najveći značaj ima obrazovanje. Dok je značaj pripisanih karakteristika opadao, tokom vremena se pojačavala uloga stečenih obeležja koja su, poput obrazovanja, brisala tradicionalne barijere između grupa i pojedinaca (Kalmijn 1994; Mare 1991; Smits, Ultee i Lammers 2000; Blossfeld i Timm 2003; Schwartz i Mare 2005; Smits i Park 2009). Posmatrano prema obrazovanju supružnika, u strukturi bračnih zajednica su početkom XX veka u evropskim zemljama dominirali brakovi u kojima je muž bio školovaniji (obrazovna hipergamija), da bi od sredine XX veka došlo do porasta učešća brakova u kojima su partneri imali istovetan nivo obrazovanja (obrazovna homogamija). Početkom XXI veka bračno uparivanje prema obrazovanju ulazi u novu etapu s obzirom na to da dolazi do porasta broja brakova u kojima su supruge školovanije (Van Bavel 2012).

Veza obrazovanja i odabira bračnog partnera nije jednoznačna: u slučaju obrazovne hipergamije ta veza je negativna, dok je kod obrazovne hipogamije i obrazovne homogamije pozitivna. Teorijski posmatrano, ta veza je utemeljena na dve osnovne pretpostavke: a) postojanje ličnih preferencija, koje se razlikuju za žene i muškarce i koje se mogu menjati tokom vremena; b) postojanje tržišta braka, čija obrazovno-polna kompozicija takođe nije statična. Posmatrano u

demografskim okvirima, bez socijalnih ili prostornih određenja, tržište braka predstavlja deo ukupnog stanovništva koje potencijalno može zasnovati brak ili partnerstvu zajednicu trajnijeg karaktera (Erat 2021).

Lične preferencije muškaraca i žena dobro su opisane kroz princip komplementarnosti i specijalizacije rodnih uloga, kao i maksimizaciju proizvodne funkcije domaćinstva (Becker 1973). Prema Bekerovoj „novoј ekonomiji domaćinstava“ brak proizvodi viškove vrednosti, tj. oba supružnika mogu postići veći nivo blagostanja ako su u braku nego ukoliko ostanu neoženjeni/neudate, a brak predstavlja oblik trgovine, posebno koristan u društvima sa niskom stopom ekonomske aktivnosti i slabim obrazovanjem žena. U takvim okolnostima muškarci radije biraju partnerke koje će brinuti o deci i domaćinstvu, a koje su obično manje obrazovane od muškaraca i slabo konkurentne na tržištu rada (Blossfeld 2009; Schwartz 2013). S druge strane, žene su nastojale da svoj socio-ekonomski status poboljšaju udajom za muškarca koji je bolje pozicioniran na tržištu rada i bolje obrazovan. Sposobnost žene da zaradi novac uticala je na promenu preferencija muškaraca (Oppenheimer 1994), koji su sada favorizovali ekonomske karakteristike bolje obrazovanih partnerki (Lichter i dr. 1995; Blossfeld 2009; Schwartz i Han 2014; Tor 2011), te je s vremenom nastupila konvergencija muških i ženskih bračnih preferencija ka partneru koji može obezbediti prihode (Schwartz i Mare 2005; Sweeney 2002; Grow i Van Bavel 2015). Osim prihoda, konvergencija muških i ženskih preferencija bila je rezultat normativnih promena koje su vremenom nastupile, prema kojima pojedinci sada priželjkuju one karakteristike koje i sami poseduju, odnosno partnere sa kojima će zbog sličnih obeležja deliti zajedničke vrednosti

i stilove života (Blossfeld 2009; Kalmijn 2013).

Lične preferencije mogu se ostvariti samo ukoliko na tržištu braka postoji dovoljan broj poželjnih partnera, odnosno ukoliko je povoljna obrazovno-polna kompozicija stanovništva koje potencijalno može sklopiti brak. Značaj kompozicije tržišta braka za realizaciju bračnih preferencija muškaraca i žena može se objasniti teorijom društvenih makrostruktura (Blau, Mentus 2014), pod kojima se podrazumeva višedimenzionalni prostor socijalnih pozicija i stanja kroz koja ljudi prolaze. U kojoj će se poziciji pojedinac naći zavisi od veličine društvene grupe kojoj pripada: ako je u pitanju mala grupa, onda će kontakti sa članovima drugih grupa biti češći i intenzivniji, dok će u većim društvenim grupama pojedinci težiti uspostavljanju homogamnih relacija unutar grupe (Milić, Berković i Petrović 1981). Iz perspektive makrostrukture, prema Van Bavelu (2012), neravnoteža koja na tržištu braka nastupi usled podzastupljenosti neke socioekonomske karakteristike (npr. broj visokoobrazovanih muškaraca), rezultiraće novim obrascima selekcije kao posledica veličine grupe koja ulazi na tržište braka.

Sa relativnom veličinom grupe na tržištu braka je povezana i hipoteza (marriage squeeze), o tzv. „istiskivanju“ manje kompetitivnih pojedinaca, koje se odvija u uslovima izrazite neravnoteže socioekonomskih atributa muškaraca i žena (Schoen 1983; Van Bavel 2012). Ukoliko se ne bi promenili normativni faktori, kao što je društveno prihvatanje brakova u kojima su žene školovanije, i ako bi lične preferencije ostale iste, istiskivanje visokoobrazovanih žena i najslabije školovanih muškaraca sa tržišta braka bilo bi neminovno. Istovremeno, za visokoobrazovanim muškarcima, može vladati velika potražnja (De Hauw, Grow i Van Bavel 2017). Osim preko relativne veličine

grupe, obrazovanje na tržištu braka deluje i kao institucionalni kontekst društvenih grupa, koji se, usled poklapanja perioda obrazovanja i tranzicije u odraslost, manifestuje bračnom selekcijom kolega sa univerziteta sa kojima se svakodnevno ostvaruju kontakti, čak u okviru istog naučnog polja (Kirkeboen, Leuven i Mogstad 2021).

Proces selekcije partnera funkcioniše slično kao proces traženja posla (job search theory), a postulate ove teorije je u domen bračnog ponašanja uvela sociološkinja Valeri Openhajmer (Oppenheimer 1988), formulišući teoriju potrage za partnerom (partner search theory). Prema toj teoriji, prilikom potrage za partnerom, slično kao i prilikom traženja posla, pojedinci ne poseduju potpune informacije o tržištu, odnosno ne znaju da li će ili neće pronaći osobu koja poseduje željena obeležja (Lewis i Oppenheimer 2000). Zbog nesavršenih informacija o ponudi partnera proces potrage dugo traje i on prouzrokuje troškove (u vidu vremena i emocionalnih rizika), a ti troškovi rastu tokom životnog ciklusa, budući da starost redefiniše vrednost pojedinaca na tržištu braka. Tako objašnjenja koja potiču iz evolucione biologije pretpostavljaju da je proces selekcije bračnog partnera povezan sa starosnim preferencijama koje su utemeljene na starosnoj distribuciji plodnosti muškaraca i žena (Buss DM 1989). Plodnost muškarca manje varira u zavisnosti od biološke starosti, što starost muškarca čini manje relevantnim za stvaranje potomstva. Za razliku od muškaraca, plodnost žena uporedo sa biološkom starošću opada, pa se na taj način smanjuje njihova „vrednost“ na tržištu braka (Grow i Van Bavel, 2015). Alternativna objašnjenja koja nudi evoluciona biologija i uporišta koja potiču iz socioloških i ekonomskih teorija, prema Van Bavelu (2015) su potencijalno komplementarna i impliciraju da se sa biološkom starošću, kako opada plodnost, kriterijumi spuštaju,

posebno u slučaju ženskog stanovništva. Verovatnoća da će se produženjem potrage postići benefit u vidu partnera koji je bliži ličnim preferencijama tek se neznatno povećava, i to samo pod specifičnim okolnostima (Oppenheimer 1988). Manje kompetitivni pojedinci koji iskuse teškoće pri pronalaženju idealnog partnera mogu da pribegnu alternativama: snižavanju kriterijuma selekcije, što dovodi do porasta broja brakova koji nisu na liniji sa individualnim preferencijama (Schoen 1983; Oppenheimer 1988) ili se mogu odlučiti za samački život, što vodi rastu broja neoženjenih/neudatih u ukupnoj populaciji.

Značaj kompozicije tržišta braka za obrasce bračne selekcije potvrđen je u brojnim radovima. U početku je u fokusu istraživanja bio proces obrazovne homogamije (zastupljenost brakova u kojima partneri imaju isti nivo obrazovanja), kao manifestacija uravnoteženijih uslova na tržištima braka, posmatrano na globalnom ili regionalnom nivou. U rezultatima sa kraja prošlog i početkom ovog veka u strukturi bračnih zajednica potvrđena je izrazita dominacija homogamnih brakova u Francuskoj (Forsé i Chauvel 1995), Velikoj Britaniji i Irskoj (Halpin 2003), Norveškoj (Birkelund, Haldal 2003), Španiji (Esteve i Cortina 2006), Švedskoj (Henz i Jonsson 2003), zemljama istočne Evrope (Katrnák 2005), i u SAD (Mare 1991). Takođe je i u bivšoj Jugoslaviji, prema Brezniku, „u pogledu školske spreme supružnika, uočljivo da pri sklapanju braka postoji uska povezanost između školske spreme muža i žene. Ova povezanost je dosta stabilna i ona se nije znatnije promenila u Jugoslaviji” (Breznik 1991: 121). U novijim radovima, koji su imali uporedni karakter, dominacija obrazovne homogamije potvrđena je i u čitavom nizu drugih zemalja (Esteve, García-Román i Permanyer 2012; Esteve i dr. 2016; De Hauw, Grow i Van Bavel 2017; Erat 2021). Nivo obrazovne

homogamije svuda je bio visok, a za razliku od nivoa, trendovi obrazovne homogamije bili su manje ujednačeni, budući da iako opšta obrazovna homogamija opada, specifični nivoi za pojedinačne obrazovne kategorije se povećavaju, kao i razlike u nivoima obrazovne homogamije kod muškaraca i žena. Tako homogamija najbrže raste kod visokoobrazovanih lica (Esteve i Cortina 2006), jer se ulazak u partnersku zajednicu dešava neposredno nakon diplomiranja (Mare 1991), a prema istom autoru, ovom tipu veza znatno su manje sklona lica sa srednjim obrazovanjem.

Rast neravnoteže u broju obrazovanih žena i muškaraca, kao i kompozitne promene tržišta braka koje su nastajale usled te neravnoteže, u mnogim zemljama su potvrđene uporedo s porastom broja heterogamnih brakova (u kojima partneri imaju različit nivo obrazovanja). Učešće brakova u kojima je muž školovaniji od žene (hipergamni brakovi) opada ako se obrazovna neravnoteža povećava u korist ženske populacije, za šta postoje univerzalni dokazi u studiji koja je obuhvatila 120 zemalja u svetu (Esteve i dr. 2016) ili u studiji iz 2017 (De Hauw, Grow i Van Bavel) koja je između 28 zemalja koje su ušle u istraživanje obuhvatila i Hrvatsku i Sloveniju. Tako, prema Estevu (2012), dominacijom žena u obrazovanju može se objasniti 90% promene učešća (opadanja) hipergamnih brakova u 56 zemalja u svetu. I u najnovijim istraživanjima koja su obuhvatila 27 evropskih zemalja rezultati su potvrdili da veća dominacija žena, posmatrano na svim nivoima obrazovanja, uslovljava opadanje zastupljenosti hipergamnih brakova (Erat 2021).

Uticao kompozicije tržišta braka na nastanak hipogamnih brakova takođe je potvrđen u brojnim studijama. Usled dominacije žena u broju (visoko)obrazovanih lica, brakovi u kojima su supruge školovanije svoje učešće povećavaju na račun hipergamnih

brakova, na primeru SAD i Brazila hipogamni brakovi su čak i brojniji od hipergamnih (Da Silva, De Lima, De Oliveira 2022). Hipogamnim brakovima su najviše sklone visokoobrazovane žene (De Hauw, Grow i Van Bovel 2017), i upravo u hipogamnim brakovima visokoobrazovanih žena vide se promene rodni uloga na mikronivou (Esteve i dr. 2016). U tim brakovima žene imaju ulogu hranioca u domaćinstvu, ali su u njima žene te koje su, između ostalog, odgovorne i za obezbeđenje dve od tri osnovne komponente statusa porodice (Chudnovskaya i Kashyap 2019). Broj hipogamnih brakova ne raste samo zbog brojčane neravnoteže u korist obrazovanih žena, već i usled dalje promene preferencija muškaraca i žena, do koje dolazi usled recentnih trendova manjeg vrednovanja obrazovanja u odnosu na moć zarađivanja, čime dolazi do spuštanja obrazovnog limita pri izboru partnera (Brinton, Mun i Hertog 2021). Na zastupljenost hipogamnih brakova utiče i starost pri ulasku u partnersku zajednicu, tako što se verovatnoća za ulazak u hipogamni brak povećava nakon 30. godine života žene (Corti i Scherer 2021), a verovatnoća hipogamnog braka raste i uporedo sa porastom reda brakova (Hu i Qian 2019).

Teorijska uporišta o uticaju obrazovno-polnog sastava stanovništva na proces bračne selekcije, zatim rastući debalans u broju žena i muškaraca koji se školuju, kao i najvažniji rezultati prethodnih sličnih istraživanja, omogućili su da se formulišu sledeće hipoteze o promenama u zemljama bivše Jugoslavije:

1. Obrazovno-polna kompozicija tržišta braka utiče na obrasce bračne selekcije.
  - 1.a. kada je na tržištu braka bilo više školovanih muškaraca nego žena, kao što je bilo do pred kraj XX veka, ulazak školovanih žena na tržište je doveo do opšteg opadanja hipergamije (tradicionalnih brakova gde je muž školovaniji) i do rasta

egalitarnije bračne forme, u kojoj su partneri bili podjednako obrazovani (homogamni brak).

- 1.b. kada se na tržištu braka formirao višak školovanih žena, što se desilo već 90-ih godina prošlog veka, tradicionalni hipergamni brakovi su opadali i sa vrha i sa sredine obrazovne lestvice: na njihov račun poraslo je učešće hipogamnih brakova (kod visokoobrazovanih žena i najslabije obrazovanih muškaraca), ali i učešće homogamnih brakova (kod visokoobrazovanih muškaraca i među slabije obrazovanim ženama).
2. Zastupljenost hipergamnih brakova opada u svim bivšim jugoslovenskim republikama. Opadanje je najranije otpočelo u Sloveniji, usled najbrže socioekonomske modernizacije ove republike, a najkasnije u Severnoj Makedoniji, koja je i danas primer tradicionalnog društva koje se sporo menja.
3. Postoji jaka negativna korelacija između viškova obrazovanih žena i obrazovne hipergamije.

1.2 JUGOSLOVENSKI KONTEKST

Pet zemalja koje su obuhvaćene ovim radom: Srbija, Slovenija, Hrvatska, Crna Gora i Severna Makedonija, zajedno sa današnjom Republikom Bosnom i Hercegovinom, činile su heterogen prostor bivše Jugoslavije u kome su se tokom druge polovine XX veka demografske promene odvijale u pravcu konvergencije ka niskim reproduktivnim normama i niskom mortalitetu. Specifičnost društvenog konteksta u kome su se razvijali obrazovni sistemi i u kome se menjala bračna struktura stanovništva čini ovaj prostor interesantnim za poređenje obrazaca obrazovnog asortativnog ukrštanja. Varijacije u stopama nupcijaliteta i promene u obrazovnoj strukturi odraslog sta-

novništva ukazuju kako na neujednačen tempo socijalističke modernizacije između bivših republika, tako i na kulturne razlike i osobenosti socioekonomskog razvoja svake od proučavanih država nakon sticanja samostalnosti.

Posle Drugog svetskog rata socijalistički režim je porast obrazovanja stanovništva definisao kao jedan od najvažnijih razvojnih ciljeva, te je tako već 1945. godine usvojen zakon o obaveznom osnovnom obrazovanju. Ovo je veoma brzo donelo rezultate, s obzirom na to da je već 1947. godine u Nižu osnovnu školu bilo upisano 97% dece doreale za školu (Avramović 2005). Ovakvi trendovi su nastavljeni i tokom narednih decenija, što je uticalo na smanjenje razlika u obrazovnim karakteristikama stanovništva bivših jugoslovenskih republika. Najuočljivije promene desile su se u smanjenju udela lica bez školske spremne – 1953. godine razlike su se kretale između 11,9% (Slovenija) i 50,7% (Severna Makedonija), a 1981. godine između 3,6% (Slovenija) i 18,7% (Srbija). Tokom istog perioda u svim državama došlo je do intenzivnog rasta udela visokoobrazovanih, koji 1953. godine nije prelazio 1% u svim državama, da bi se 1981. godine kretao između 5,1–6,4%. Zbirno za svih pet država broj lica sa višim ili visokim obrazovanjem tokom te tri decenije porastao je sa

76 na 817 hiljada, odnosno za preko 10 puta (Breznik 1991).

Obrazovna struktura prema polu se 50-ih godina prošlog veka značajno razlikovala, jer je muško stanovništvo više participiralo u obrazovanju, ali su se razlike smanjile usled jednakog učešća oba pola u obuhvatu osnovnim i srednjim obrazovanjem. Dve decenije se balans u broju muškaraca i žena održavao, da bi sredinom osamdesetih, najpre u Sloveniji, a potom i u drugim republikama viđen novi rodni raskorak: žene su postajale sve brojnije u četvorogodišnjim srednjim školama, i još brojnije u visokom obrazovanju. Rodni raskorak u obrazovanju je pojačan intenzivnim razvojem visokog obrazovanja, čemu je doprineo i razvoj privatnih visokoškolskih institucija u čitavom regionu. U Sloveniji je još ranije proširen obuhvat visokim obrazovanjem, pa je, u celini posmatrano, obrazovni sastav ukupnog stanovništva bivših jugoslovenskih republika unapređen, posebno među mlađim generacijama. Tako se na osnovu podataka o kretanju učešća visokoobrazovanih lica u starosnoj grupi 30–34 godine (tabela 1), što je ujedno i najčešće korišćen pokazatelj obrazovne kompozicije stanovništva mlađih uzrasta, jasno vidi da se visoko obrazovanje tokom postsocijalističkog perioda dinamično razvijalo. Shodno povećanju obuhvata visokim obrazovanjem, za svega dve dece-

Tabela 1 Učešće lica sa terciarnim obrazovanjem u starosnoj kategoriji 30–34

Država	Godina		
	2002	2011	2020
Slovenija	20,7	37,9	46,9
Hrvatska	16,2	23,9	34,7
Srbija	14,7	20,7	33
Crna Gora	16,2	24,1	38,4
Severna Makedonija	11,6	20,4	39,7

Izvor: Pripremljeno od strane autora na osnovu online baza (Eurostat 2022a)

nije se učešće najobrazovanijih više nego dupliralo u svakoj od ovih zemalja, a u Severnoj Makedoniji se čak utrostručilo.

Uporedo s promenama obrazovnog sastava stanovništva, krajem XX i početkom XXI veka menjalo se i bračno ponašanje stanovništva. Tokom socijalističkog perioda u jugoslovenskim republikama brak je kao institucija bio univerzalno prihvaćen, a neposredno nakon Drugog svetskog rata stope nupcijaliteta su bile veoma visoke (u 1950. godini nupcijalitet se kretao od 8 promila u Crnoj Gori do 13,1 promila u Srbiji). Prosečna starost pri sklapanju braka se od 1950. godine u svim bivšim republikama povećavala, tako da se krajem 80-ih za žensko stanovništvo kretala u rasponu od 22,7 godina u Severnoj Makedoniji, do 24,9 u Srbiji (Breznik 1991). Prema istom autoru, u braku je živela velika većina odraslog stanovništva, tako da su muškarci do kraja reproduktivnog perioda bili oženjeni u preko 80% slučajeva, odnosno svega 3–4% njih je ostajalo u kategoriji neoženjenih. Udeo udatih žena takođe je bio visok, te posmatrano, na primer, za starosnu kategoriju 45–49, taj se udeo kretao od 80 % u Sloveniji do 90%

u Severnoj Makedoniji. Saglasno tome, procenat neudatih žena iste starosti bio je veoma nizak i kretao se od 8% u Sloveniji do 2% u Severnoj Makedoniji (Breznik 1991).

Tokom prve decenije postsocijalističke tranzicije (tokom 90-ih godina prošlog veka) društva ovih zemalja suočila su se sa raspadom zajedničke države, ekonomskom krizom, opadanjem nivoa socijalne zaštite i povećanjem troškova života, što je kao posledice imalo odlaganje braka, roditeljstva i smanjenje veličine porodice (Frejka 2008). Ekonomije bivših jugoslovenskih republika, sada nezavisnih država, postepeno su se oporavljale i u prvoj deceniji ovog veka su se manje-više adaptirale na tržišnu ekonomiju, političke promene i demokratizaciju društva. U grupi zemalja obuhvaćenih ovim radom, dve zemlje su danas članice EU, Slovenija i Hrvatska, dok u tri zemlje još uvek nije završena ekonomska i društvena tranzicija (Srbija, Crna Gora i Severna Makedonija). Tokom postsocijalističke tranzicije stope bračnosti nastavile su da opadaju u svim državama, tako da su do 2005. godine pale na svega 3 promila u Sloveniji i na oko 5 promila u Srbiji i Hrvatskoj, a najviše stope su

Tabela 2 Opadanje opšte stope nupcijaliteta od 1970–2019. godine

Država	Godina					
	1970	1980	1990	2000	2010	2019
Slovenija	8,3	6,8	4,9	4,2	3,5	3,2
Hrvatska	8,5	7,3	5,9	5,0	4,8	4,9
Srbija	9,3	7,5	6,2	5,5	4,9	5,1
Crna Gora	7,8	7,6	5,8	6,1	5,9	5,7
Severna Makedonija	9,0	8,5	7,5	7,0	6,9	6,7

Izvor: Pripremljeno od strane autora na osnovu online baza (SZS 1972; RZS 2001; MAKSTAT 2001a; SURS 2006; DZS 2006; MONSTAT 2011)

Napomena: Opšte stope nupcijaliteta ne uzimaju u obzir starosni sastav stanovništva, tako da se mora imati na umu da je precizno poređenje zemalja moguće samo na osnovu standardizovanih stopa. U ovoj tabeli su opšte stope upotrebijene s namerom da se ukaže na opšti trend opadanja bračnosti u svim istraživanim zemljama.

se zadržale u Severnoj Makedoniji, oko 7 promila (Kuhar i Reiter 2010). Do danas su te stope pale i u Severnoj Makedoniji i Crnoj Gori na oko 6 promila, a u Sloveniji su i dalje na rekordno niskom nivou od 3,1 promila u 2019. godini, što je među najnižim stopa bračnosti na nivou EU (niže stope su samo u Italiji) (Eurostat 2020). Osim što opadaju stope nupcijaliteta, smanjuje se i udeo lica koja žive u bračnim zajednicama. Tako je prema podacima popisa iz 2011. godine, u braku živelo tek 39% Slovenaca, 47% Hrvata i svega 50% odraslog stanovništva Srbije (Eurostat 2011).

2 PODACI I METODI ISTRAŽIVANJA

Istraživanje obrazaca bračne selekcije posredstvom supružnikovog obrazovanja (educational assortative mating) u ovom radu se oslanja na podatke o brakovima kao osnovnoj jedinici posmatranja. U redovnim godišnjim izdanjima Demografske statistike, publikacije koja prati prirodno kretanje stanovništva Republike Srbije od 1950. godine do danas, i koja je pratila vitalne događaje u bivšim jugoslovenskim republikama sve do 1990. godine, objavljuju se detaljni podaci o sklopljenim brakovima za datu godinu. Na osnovu ukrštenih podataka o socioekonomskim obeležjima (obrazovanju) mlade i mladoženje, mogu se dobiti informacije o zastupljenosti određenih tipova bračnih zajednica: homogamnih brakova (supružnici su podjednako obrazovani), hipergamnih (mladoženja je obrazovaniji) i hipogamnih brakova (supruga je obrazovanija). Ukrštanjem obrazovanja supružnika bilo je moguće pratiti opšte trendove u zastupljenosti svakog tipa bračnih zajednica, a osim opštih trendova, bilo je moguće posmatrati specifične trendove za muškarce, žene, visokoobrazovane, srednjeobrazovane i dr., ili pak posmatrati trendove za visokoobrazovane žene, visokoobrazovane

muškarce, srednjeobrazovane žene, srednjeobrazovane muškarce i dr. Podaci o socioekonomskim karakteristikama supružnika, koji su bili sastavni deo podataka Demografske statistike koju je publikovao Savezni zavod za statistiku bivše Jugoslavije, upotrebljeni su u ovom radu za konstruisanje vremenske serije 1970–1990. godine, sa desetogodišnjim razmakom između dve sukcesivne godine posmatranja. Po istom modelu je nastavljena vremenska serija 1990–2020. godine, a većina pokazatelja u ovom radu je izračunata za 1970, 1980, 1990, 2000, 2010. i 2020. godinu (uz nekoliko izuzetaka koji se odnose na nedostajuće podatke o školskoj spremi supružnika za 2000. godinu, u slučaju Slovenije i Hrvatske). Za nastavak serije iskorišćeni su podaci o socioekonomskim karakteristikama supružnika koje su publikovali matični zavodi za statistiku bivših republika (u slučaju Srbije, Makedonije i Crne Gore). U nedostatku zvaničnih podataka o socioekonomskim karakteristikama lica koja su u Hrvatskoj i Sloveniji sklopila brak posle 1990. godine, upotrebljeno je Evropsko društveno istraživanje (European Social Survey). Kako je reč o anketnom istraživanju sprovedenom na reprezentativnom uzorku, podaci, iako nisu izvedeni iz osnovnih demografskih obrazaca (Dem-3), nude pouzdane informacije o školskoj spremi lica koja su u toj godini zaključila brak, pogotovu imajući na umu da ovde nije reč o visoko senzitivnoj statistici. Ovako konstruisana serija podataka o obrazovanju budućih supružnika omogućila je praćenje obrazaca selekcije partnera u dovoljno dugom periodu potrebnom da se odgovori na osnovno istraživačko pitanje: Menjaju li se obrasci selekcije partnera i u regionu bivše Jugoslavije i u kojoj je meri polna asimetrija u obrazovanju povezana sa tim slabljenjem obrazovne hipergamije?

Analitička strategija u radu razvijena je tako da je najpre analiziran razvoj obrazo-

vanja u zemljama bivše Jugoslavije, što je postignuto standardnim pokazateljima obrazovnog sastava ukupnog stanovništva i rastom učešća visokoobrazovanih lica u mlađim kohortama (30–34 godine). Nakon toga je za vremenski period 1970–2020. godine analiziran trend porasta polne asimetrije između mladih koji su uključeni u tercijarno obrazovanje, a sve to kako bi se ukazalo na doprinos visokog obrazovanja kompozitnim promenama na tržištu braka, usled kojih je postalo teže uskladiti izbor partnera sa ličnih preferencijama.

No, kako je za nastanak obrazovno-polne neravnoteže važan međuodnos žena i muškaraca u okviru svih obrazovnih kategorija, ne samo u kategoriji visokoobrazovanih, bilo je potrebno pronaći pokazatelj koji bi u intenzitet obrazovno-polne neravnoteže uključio sve obrazovne kategorije. U te svrhe je upotrebljen F-indeks (Index of female educational advantage), koji je definisan prema Esteve, Garcia-Roman i Permanyer (2012) na sledeći način:

$$F = \frac{(pf_3 * (pm_1 + pm_2) + (pf_2 * pm_1))}{(1 - ((pf_1 * pm_1) + (pf_2 * pm_2) + (pf_3 * pm_3)))}$$

gde je $pf_{1,2,3}$ – učešće ženskog stanovništva u obrazovnoj kategoriji 1, 2 i 3, a $pm_{1,2,3}$ – učešće muškaraca u obrazovnim kategorijama 1, 2 i 3. Obrazovna kategorija 1 obuhvata sva lica kojima je najviša završena škola osnovna (ISCED 1 i 2), kategoriju 2 čine sva lica sa najviše završenom srednjom školom (ISCED 3), a u kategoriju 3 spadaju svi koji imaju tercijarno obrazovanje, odnosno sva lica koja prema ISCED klasifikaciji imaju nivo obrazovanja 5, 6, 7 i 8. F-indeks pokazuje verovatnoću da će između nasumično izabranih žene i muškarca, koji su različito obrazovani, žena biti ta koja je obrazovanija. Indeks može uzeti vrednost od 0 do 1, i ako se vrednost indek-

sa kreće između 0.5 i 1, veća su obrazovna postignuća ženskog stanovništva, i obrnuto, ako se F-indeks kreće od 0 do 0.5, u toj populaciji su muškarci obrazovaniji od žena. Ukoliko postoji polna simetrija obrazovnih postignuća, F-indeks je jednak 0.5.

Analiza obrazovnog sastava bračnih partnera, kao i pokušaj da se odgovori na pitanje menjaju li se obrasci obrazovne selekcije i u regionu, zahtevala je da se iz mnoštva ukrštenih podataka spoznaju promene koje se mogu dovesti u vezu sa obrazovno-polnom kompozicijom na tržištu braka. Iako je bilo izazovno upustiti se u pojedinosti svih kombinacija obrazovanja partnera, u skladu sa teorijskim uporištima i prethodnim rezultatima, rad se fokusira na opadanje obrazovne hipergamije, zbog čega smo u radu upotrebili još jedan indeks, čest u sličnim istraživanjima, tzv. H-indeks, koji zapravo pokazuje zastupljenost hipergamnih brakova. H-indeks je izračunat za 1970, 1980, 1990, 2000, 2010. i 2020. godinu dovođenjem u međuodnos broj hipergamnih i hipogamnih brakova koji se sklope u određenoj godini. Za izračunavanje broja hipergamnih i hipogamnih brakova poslužili su podaci o obrazovanju supružnika koji su dobijeni iz podataka Demografske statistike, a jednačina za izračunavanje H-indeksa ima sledeći oblik:

$$H = \ln A/B$$

gde su A i B hipergamni i hipogamni brakovi, respektivno, a operacija je prirodni logaritam. Ako je H-indeks jednak 0, broj hipergamnih i hipogamnih brakova je podjednak, ukoliko je H-indeks veći od 0, veća je zastupljenost hipergamnih brakova, odnosno ako je vrednost indeksa negativna, zastupljeniji su hipogamni brakovi (Esteve, Garcia-Roman i Permanyer (2012)).

I na kraju, kako bismo opisali prirodu veze koja je pretpostavljena između pro-

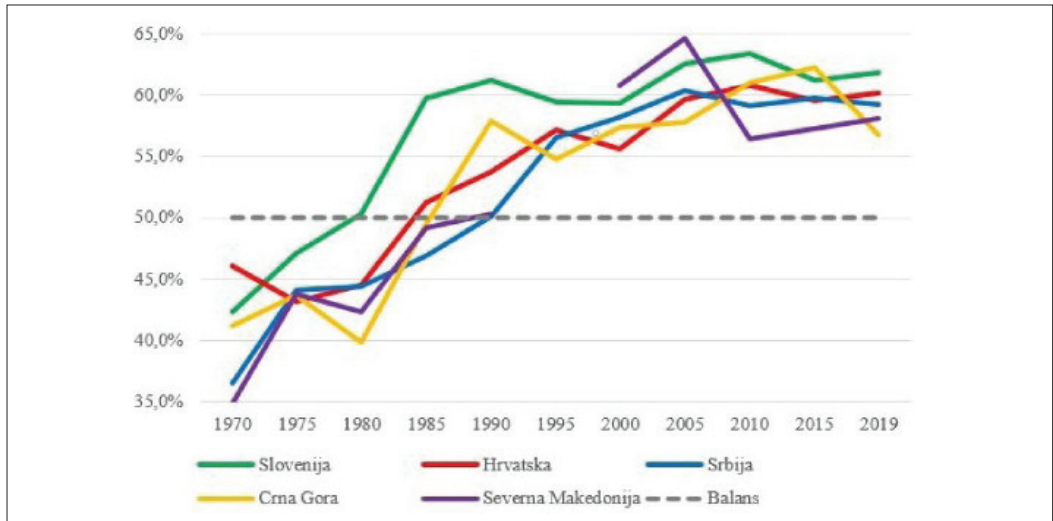
mena u kompoziciji tržišta braka i obrazaca bračne selekcije, upotrebljen je Pirsonov koeficijent korelacije. Preciznije, doveli smo u korelaciju F-indeks i H-indeks, kako bismo opisali vezu između dominacije žena u obrazovanju i zastupljenosti hipergamnih brakova.

Istraživanje je u ovom radu bilo otežano ukrštanjem velikog broja varijabli i jedinica posmatranja, što je u nekim slučajevima otežalo interpretaciju rezultata i stvorilo svojevrsnu konfuziju. Tome je dodatno doprinela činjenica da je u ovom istraživanju osnovna jedinica posmatranja bio brak, a ne individua, te da je interpretacija rezultata zahtevala svojevrsnu spretnost u transponovanju podataka sa braka kao zajednice dvoje ljudi na trendove osobene individua određene pola i obrazovanja. Stoga je najveće ograničenje bilo u domenu interpretacije rezultata, dok su izvori podataka bili vrlo kvalitetni, čak i u slučaju Slovenije i Hrvatske, kada se analiza zasnivala na rezultatima Evropskog društvenog istraživanja.

3 REZULTATI

Na grafikonu 1. prikazan je rast učešća žena u ukupnom broju diplomiranih lica u terciarnom nivou obrazovanja. Na grafikonu se uočava da je trend rasta bio kontinuiran tokom poslednjih 50 godina, izuzev kratkotrajnog perioda kada je ovaj proces usporen (u vreme ekonomske krize iz 2008. godine), pa podaci za poslednji petogodišnji period pokazuju oporavak višedecenijskog trenda rasta.

Na grafikonu 1 je takođe prikazan i intenzitet prevage ženskog stanovništva među diplomiranim studentima. Na grafikonu se opaža da učešće ženskog stanovništva konvergira u bivšim jugoslovenskim zemljama ka vrednosti od 60%, što u proseku znači da se asimetrija u korist žena može izraziti sa oko 20 procentnih poena razlike u odnosu na broj muškaraca. Prevađa žena među diplomiranim studentima najranije je opažena u Sloveniji, već 1980. godine, kao i u Hrvatskoj, dok je u Crnoj Gori, Srbiji i Severnoj Makedoniji bilo po-

Grafikon 1 Učešće žena u ukupnom broju diplomiranih studenata

Izvor: Pripremljeno od strane autora na osnovu online baza (SZS 1972; SURS 1994; RZS 2001; MAKSTAT 2001a; DZS 2006; MONSTAT 2011; EUROSTAT 2022b)

Napomena: Podaci za Srbiju nakon 1990. godine bez Kosova i Metohije.

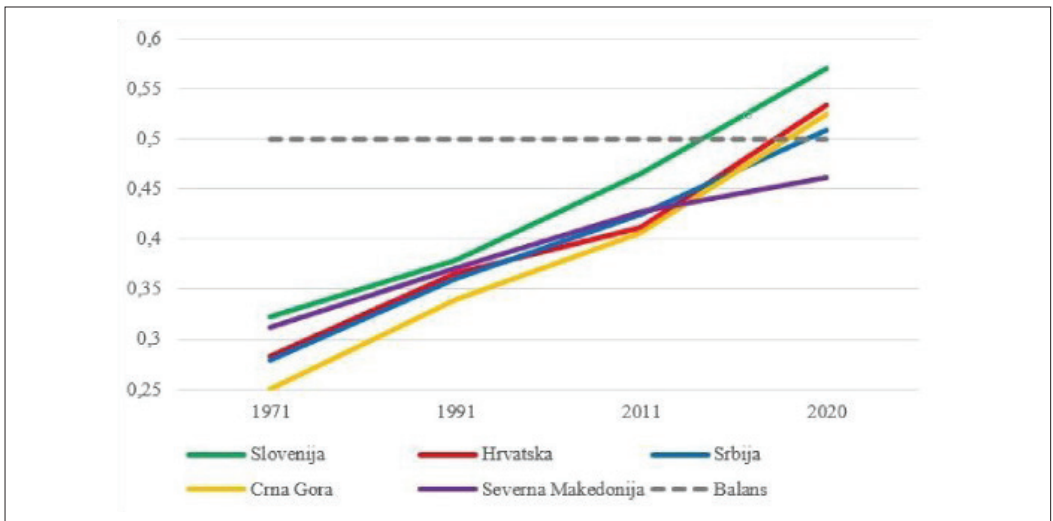
trebno da protekne još 10 godina pre nego što je i u ovim zemljama učešće žena prešlo 50%.

Visoko obrazovanje je od svih obrazovnih kategorija najviše doprinelo nastanku ukupne obrazovno-polne neravnoteže na tržištu braka. Međutim, kako i ostale obrazovne kategorije imaju uticaj na promene koje nastaju na tržištu bračnosti, na grafikonu 2 prikazan je pokazatelj koji meri asimetriju ukupnih obrazovnih postignuća muškaraca i žena, a ne samo asimetriju muškaraca i žena sa fakultetskom diplomom. F- indeks, prikazan na grafikonu 2, pokazuje trend sve boljih ukupnih obrazovnih postignuća ženskog stanovništva tokom vremena, koja su nakon 2011. godine čak nadmašila ukupna obrazovna postignuća muškaraca. Ukupna obrazovna prednost žena (vrednost F-indeksa iznad 0.5) najranije je dostignuta u Sloveniji, a tokom poslednjih nekoliko godina i u Hrvatskoj, Srbiji i Crnoj Gori, što znači da su na opštem nivou žene školovanije od muškaraca. Muškarci su danas bolje obrazovani od žena

samo u Severnoj Makedoniji (F-indeks je ispod 0.5), ali je proces smanjenja razlika neupitan.

Na grafikonu 1 je takođe prikazan i intenzitet prevage ženskog stanovništva među diplomiranim studentima. Na grafikonu se opaža da učešće ženskog stanovništva konvergira u bivšim jugoslovenskim zemljama ka vrednosti od 60%, što u proseku znači da se asimetrija u korist žena može izraziti sa oko 20 procentnih poena razlike u odnosu na broj muškaraca. Prevađa žena među diplomiranim studentima najranije je opažena u Sloveniji, već 1980. godine, kao i u Hrvatskoj, dok je u Crnoj Gori, Srbiji i Severnoj Makedoniji bilo potrebno da protekne još 10 godina pre nego što je i u ovim zemljama učešće žena prešlo 50%.

Visoko obrazovanje je od svih obrazovnih kategorija najviše doprinelo nastanku ukupne obrazovno-polne neravnoteže na tržištu braka. Međutim, kako i ostale obrazovne kategorije imaju uticaj na promene koje nastaju na tržištu bračnosti, na grafi-

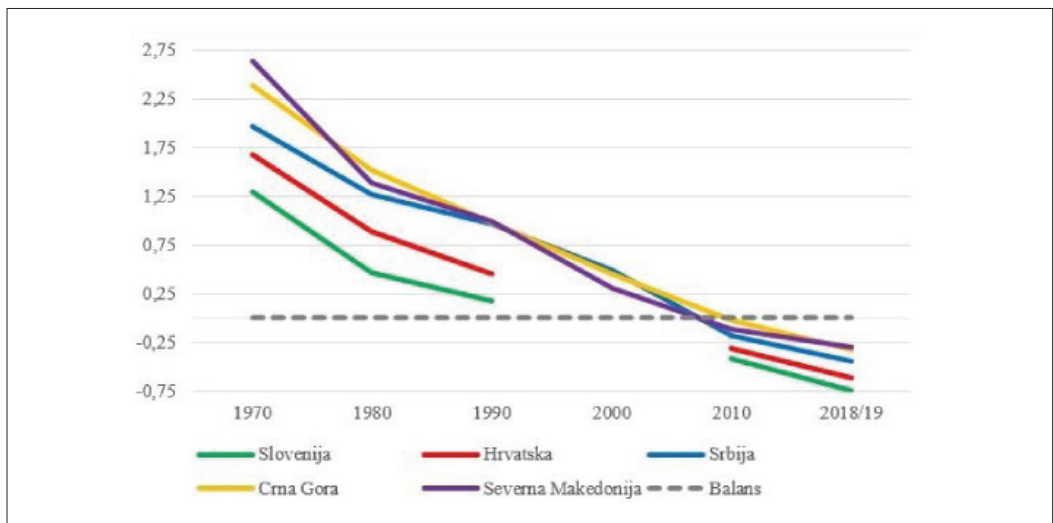
Grafikon 2 Kretanje vrednosti F-indeksa, 1970–2020

Izvor: Pripremljeno od strane autora na osnovu online baza (SZS 1974; SURS 1992; MAKSTAT 2001a; RZS 2003, 2013; MONSTAT 2012; DZS 2016; Eurostat 2022a)

konu 2 prikazan je pokazatelj koji meri asimetriju ukupnih obrazovnih postignuća muškaraca i žena, a ne samo asimetriju muškaraca i žena sa fakultetskom diplomom. F- indeks, prikazan na grafikonu 2, pokazuje trend sve boljih ukupnih obrazovnih postignuća ženskog stanovništva tokom vremena, koja su nakon 2011. godine čak nadmašila ukupna obrazovna postignuća muškaraca. Ukupna obrazovna prednost žena (vrednost F-indeksa iznad 0.5) najranije je dostignuta u Sloveniji, a tokom poslednjih nekoliko godina i u Hrvatskoj, Srbiji i Crnoj Gori, što znači da su na opštem nivou žene školovanije od muškaraca. Muškarci su danas bolje obrazovani od žena samo u Severnoj Makedoniji (F-indeks je ispod 0.5), ali je proces smanjenja razlika neupitan.

Grafikon 3 pokazuje kretanje međusobnog odnosa dva tipa mešovitih brakova (hipergamnih i hipogamnih). Zapaža se da je H-indeks 70-ih godina bio pozitivan u svim zemljama bivše Jugoslavije, što znači

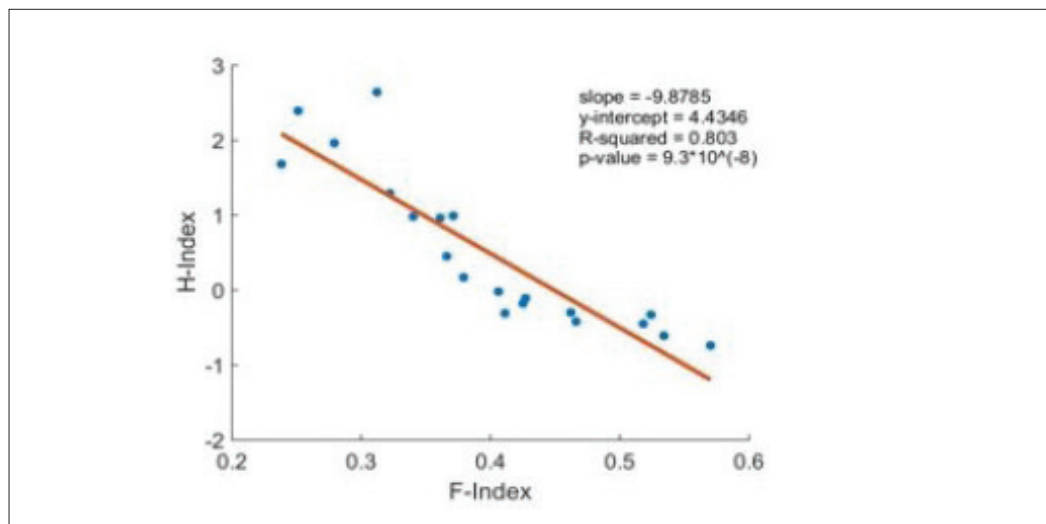
da su hipergamni brakovi bili brojniji i drugi po redosledu u zastupljenosti, odmah posle homogamnih, kao najučestalije kombinacije. H-indeks je opadao tokom poslednjih 50 godina i danas ima negativne vrednosti u svim bivšim jugoslovenskim republikama, pa čak i u Severnoj Makedoniji, u kojoj su obrazovaniji muškarci, što je suprotno tendencijama koje su zabeležene u drugim zemljama. Negativna vrednost H-indeksa se javlja od 2000. godine, i to najranije u Sloveniji i Hrvatskoj, a zatim i u Srbiji, Severnoj Makedoniji i Crnoj Gori (tokom poslednjih 10 godina). Negativna vrednost ovog indeksa znači da su hipogamni brakovi u svim zemljama danas češći nego hipergamni. Praćenje trendova tokom perioda 1970–2019. godine pokazuje kontinuitet smanjenja vrednosti, zbog čega se može očekivati dalje povećanje udela hipogamnih u odnosu na hipergamne brakove. Takođe, primećuje se homogenizovanje vrednosti H-indeksa među proučavanim državama, što predstavlja

Grafikon 3 Kretanje vrednosti H indeksa, 1970–2018/19

Izvor: Pripremljeno od strane autora na osnovu online baza (SZS 1971; MAKSTAT 2001b; RZS 2006; MONSTAT 2011; ESS 2010, 2018)

Napomena: Podaci za Sloveniju i Hrvatsku odnose se na 2018, a za Srbiju, Crnu Goru i Severnu Makedoniju za 2019. godinu.

Grafikon 4 Korelacija između F i H-indeksa, 1970–2020

Izvor: Pripremljeno od strane autora na osnovu online baza (SZS 1974; SURS 1992; MAKSTAT 2001a; RZS 2003, 2013; MONSTAT 2012; DZS 2016; Eurostat 2022a)

značajnu razliku u odnosu na intenzivnu disproporciju na početku perioda praćenja (grafikon 3).

Priroda veze između prevage žena u obrazovanju i zastupljenosti obrazovne hipergamije prikazana je na grafikonu 4. Sa grafikona se očitava da su F i H-indeksi povezani jakim negativnom vezom (veća vrednost F-indeksa povezana je sa nižom vrednošću H-indeksa), odnosno što je veća prevaga obrazovanih žena, sve je manje tradicionalnih brakova u kojima su muševski školovaniji. Vrednost koeficijenta korelacije (grafikon 4) potvrdila je međuzavisnost ova dva indeksa ($r = -0.896$, $p < 0.0005$), sa intervalom poverenja od 95%.

U tabeli 3 prikazane su numeričke vrednosti relativnog međudnosa bračnih zajednica koje nam pružaju bolje uvide u regionalnu dimenziju veze između obrazovanja žena i opadanja obrazovne hipergamije tokom vremena.

Homogamni brakovi, u kojima su partneri podjednako obrazovani, bili su daleko

najbrojnija kategorija, kako pre pedeset godina tako i danas, te u tom pogledu nema većih razlika između zemalja koje su obuhvaćene istraživanjem. Obrazovna homogamija je danas prosečno zastupljena u Sloveniji, Hrvatskoj i Srbiji oko 73%, a ispodprosečne vrednosti obrazovne homogamije karakteristične su za Crnu Goru, dok su iznadprosečne zabeležene u Severnoj Makedoniji.

U svim zemljama bivše Jugoslavije, u 1970. godini mešoviti brakovi su činili od 25-35% u ukupnom broju sklopljenih brakova i do danas se zadržao isti procenat. Najviše mešoviti brakova, po obrazovanju, danas ima u Crnoj Gori, a najmanje ih je, kao i na početku proučavanog perioda, u Severnoj Makedoniji. U 90% mešoviti brakova u 1970. godini bila je reč o obrazovnoj hipergamiji, dok su u 2018/2019. godini mešoviti brakovi većinski bili hipogamni. Opadanje obrazovne hipergamije, koje traje i danas, počelo je još 70-ih godina prošlog veka, a ishod pedesetogodišnjeg tren-

Tabela 3 Učešće homogamnih i mešovitih brakova u ukupnom broju sklopljenih brakova, 1970–2019

Godina	Obrazovanje supružnika	Države				
		Slovenija	Hrvatska	Srbija	Crna Gora	Severna Makedonija
1970	Homogamija	66,6	66,6	72,5	66,9	75,9
	Hipergamija	26,2	28,1	24,1	30,3	22,5
	Hipogamija	7,2	5,3	3,4	2,8	1,6
1980	Homogamija	64,4	64,7	68	63,1	71,4
	Hipergamija	21,8	25	25	30	22,9
	Hipogamija	13,8	10,3	7	6,9	5,7
1990	Homogamija	65,9	65	65,8	66,3	68,2
	Hipergamija	18,5	21,4	24,7	24,5	23,2
	Hipogamija	15,6	13,6	9,5	9,2	8,6
2000	Homogamija	-	-	69	74,4	70,2
	Hipergamija	-	-	19,2	15,6	17,2
	Hipogamija	-	-	11,8	10	12,6
2010	Homogamija	71,8	71,4	71,6	68,2	69,7
	Hipergamija	11,2	12,1	12,9	15,7	14,3
	Hipogamija	17	16,5	15,5	16,1	16
2018/ 2019	Homogamija	73,3	72,8	72,7	69,2	74,8
	Hipergamija	8,6	9,6	10,6	12,9	10,7
	Hipogamija	18,1	17,6	16,7	17,9	14,5

Izvor: Pripremljeno od strane autora na osnovu online baza (SZS 1971; MAKSTAT 2001b; RZS 2006; MONSTAT 2011; ESS 2008, 2018)

Napomena: Podaci za Sloveniju i Hrvatsku odnose se na 2018, a Srbiju, Crnu Goru i Severnu Makedoniju za 2019. godinu.

da opadanja hipergamnih brakova najizrazitiji je u Sloveniji i Hrvatskoj (gde je tek svaki jedanaesti ili deseti brak, respektivno, kombinacija u kojoj muškarac ima veću školsku spremu od supruge).

4 DISKUSIJA

U zemljama bivše Jugoslavije danas vlada izrazita obrazovna asimetrija u korist žena. Ova asimetrija se pojačava uporedo sa razvojem univerzitetskog obrazovanja, a svoje korene vuče iz socioekonomskog i političkog konteksta bivše Jugoslavije, kada je na principima jednakosti i ravnopravnosti među polovima proširen obuhvat žena

obrazovanjem, a zakonskim regulativama i razvijenom mrežom obrazovnih institucija, u obrazovni sistem uključen visok procenat kohorti iz školoobaveznog kontingenta. No, usled ranog napuštanja školovanja, koje je i u ovim zemljama kao i u većini drugih evropskih zemalja veće kod muškaraca (Van Landeghem 2022), stope apliciranja na univerzitete više su za žensko stanovništvo (Eurostat 2022c). Zahvaljujući većoj uspešnosti na studijama, broj žena koje diplomiraju nadmašuje broj muškaraca, na šta ukazuju podaci Eurostata (Eurostat 2022b), pa se početna asimetrija sa upisa prenosi na kontingent lica koja nakon diplomiranja stupaju na tržište braka.

Spomenuta polna asimetrija u obrazovanju nije mimoišla ni ekonomski najrazvijeniju Sloveniju, ni najmnogoljudniju Srbiju, ni tradicionalno patrijarhalno društvo Severne Makedonije, a viškovi obrazovanih žena na tržištu braka usloveli su opadanje obrazovne hipergamije u svim zemljama bivše Jugoslavije. Na povećanu „ponudu” sve obrazovanih žena, muškarci i žene su odgovorili prihvatanjem zajednica u kojima je supruga školovanija, što je delom rezultat promene ličnih preferencija i snižavanja obrazovnih limita, kao i adaptacije na realnost, dok je delom rezultat normativnih faktora i društvenog prihvatanja brakova u kojima su žene školovanije. Iako se čini da su po nekim pokazateljima društva bivših jugoslovenskih republika neadaptabilna na promene koje opisuje DDT (druga demografska tranzicija), a koje se odnose na promene bračnosti i porodičnih modela (Petrović 2011), u slučaju obrazovnog asortativnog ukrštanja to nije slučaj. Na ovom prostoru su hipogamni brakovi već od 2000. godine postali drugi po zastupljenosti, češći od tradicionalnih u kojima je muškarac školovaniji. Ovaj proces evidentan je čak i u Severnoj Makedoniji, gde su muškarci još uvek školovaniji deo populacije.

Trend opadanja hipergamije u bivšim jugoslovenskim republikama u skladu je sa trendom obrazovnog ukrštanja u drugim zemljama, kao što su pokazali rezultati studije u 120 zemalja sveta različitog socioekonomskog konteksta, u kojima je usled dovoljno fleksibilnih normi, tržište braka prihvatilo rastući broj visokoobrazovanih žena (Esteve i dr. 2016; Erat 2021).

Specifični izbori na koje su u novonastalim uslovima rastuće ponude visokoobrazovanog ženskog stanovništva bili „prinudjeni” muškarci i žene različitog obrazovnog nivoa, dati su u aneksu 1–5. Tabele u aneksu ukazuju na promene obrazaca selekcije kojima pribegavaju partneri različitog ob-

razovanja, a ti su obrasci gotovo u potpunosti usklađeni sa promenama obrazaca koje je najranije opisao Van Bavel (2012) na primeru razvijenih evropskih zemalja. Sledeći lične preferencije, i u zemljama bivše Jugoslavije su muškarci dugo za bračne partnerke birali žene koje su bile manje školovane od njih samih (marry down), ili su, u najpovoljnijem slučaju, imale podjednako obrazovanje. Ti izbori se vide na podacima sve do 1990. godine (aneks 1–5), kada je hipergamnim brakovima bilo sklonno muško stanovništvo svih obrazovnih nivoa, čak više visokoobrazovani nego muškarci sa srednjom školom, ali su u hipogamnu zajednicu rado ulazile i žene sa najnižim obrazovanjem. Hipergamija među ženama sa srednjom školom rano je počela da opada, te je opadala u svim jugoslovenskim republikama, kao posledica težnje da se udajom za podjednako ili bolje školovanog partnera popravi socijalni status (Grow i Van Bavel 2015), ali i usled dovoljne ponude partnera sa srednjom školom ili fakultetom (efekat kompozicije stanovništva).

Obrazovnoj hipogamiji su skloni najslabije obrazovani muškarci i najškolovanije žene (aneks 1–5), kao što je to slučaj i u drugim zemljama u kojima je došlo do preokretanja rodnog raskoraka u obrazovanju. U slučaju najslabije obrazovanih muškaraca, na visoku stopu hipogamnih brakova deluju efekti kompozicije tržišta, a u slučaju visokoobrazovanih žena deluju kompozitivni efekti, ali i promene preferencija, koje nastaju usled normativnih faktora iz okruženja (prihvatanje obrazovne hipogamije) i izmenjenih rodnih uloga u porodicama. Za neškolovalane muškarce na tržištu braka problem pronalaska partnerke proizilazi iz preferencija žena, koje biraju podjednako školovanog partnera ili školovanijeg od njih samih (mary up), ali i zbog sve manjeg broja neškolovalanih žena.

Ponuda partnera koji odgovara preferencijama visokoobrazovanih žena limitirana je manjim brojem muškaraca koji studiraju. U takvim uslovima visokoobrazovane žene pribegavaju strategiji produžetka trajanja potrage, uz rizik slabljenja sopstvenih atributa i povećanih troškova, koji pritom mogu nastati, ili pribegavaju snižavanju kriterijuma selekcije. Ukoliko se pribegne prvoj strategiji, povećaće se broj samaca među mladom populacijom, a ako se prihvati druga strategija, povećava se broj brakova koji nisu na liniji sa individualnim preferencijama (Schoen 1983). U najvećem broju slučajeva rastu obe kategorije, odnosno dolazi do porasta neoženjenih/neudatih lica, kao i do porasta hipogamnih brakova (Oppenheimer 1988). Iz tabela u aneksu vidi se rezultat ove druge strategije za visokoobrazovane žene bivših jugoslovenskih zemalja. Rast učešća hipogamnih brakova može se meriti podatkom da je od ukupnog broja brakova koji su u 2019. godini sklopile visokoobrazovane žene u Srbiji, njih 40 % to učinilo sa partnerom koji nije imao fakultet. Slično je bilo i u drugim bivšim republikama, no ostaje pitanje koliki procenat visokoobrazovanih žena ne želi da promeni preferencije, niti želi da uđe u brak sa slabije školovanim partnerom.

Obrazovnu hipogamiju su u ovom veku prihvatili i muškarci, prihvatajući novu demografsku realnost i birajući sve školovanije supruge (aneks 1–5). Ovaj rezultat je u skladu sa objašnjenjima prema kojima muškarci više vrednuju sposobnost žene da zaradi novac (u tom slučaju je ona i obrazovanija) i realnih mogućnosti koje se nude na tržištu braka. Specifični obrasci u bivšim jugoslovenskim republikama su slični nalazima studija za druge evropske zemlje, u kojima je potvrđeno da kada obrazovanje postane rodno neutralno i kada žene nadmaše broj visokoobrazovanih muškaraca, tržište braka izlazi iz ravnotežnog položaja, te nastaju novi muški obrasci selekcije

(marry up) (Van Bavel 2012). To znači da se kod muškaraca svih obrazovnih nivoa pojačava obrazovna homogamija. Ove promene se mogu pratiti u tabelama koje se daju u aneksu 1–5, pojedinačno za svaku zemlju i za svaki nivo obrazovanja prema polu.

Srednjeobrazovane žene, kojih je najviše u svim republikama, danas retko ulaze u hipergaman brak, odnosno smanjila se verovatnoća da svoj status mogu poboljšati udajom za školovanijeg muškarca (aneks 1–5), što je u ranijem periodu bio čest obrazac.

Obrazovna homogamija je obrazac koji je najučestaliji u zemljama bivše Jugoslavije, što je u skladu sa teorijskim uporištima da pojedinci priželjkuju iste karakteristike koje i sami poseduju, odnosno partnera sa kojim će zbog sličnih obeležja moći da dele zajedničke vrednosti i stilove života (Blossfeld 2009; Kalmijn 2013). Visokom nivou obrazovne homogamije u ovim zemljama doprinela je činjenica da su tokom 60-ih i 70-ih godina prošlog veka izbrisane razlike između muškaraca i žena prema obrazovanju, što je bio osnov za prvu fazu rasta homogamnih brakova. Druga faza rasta obrazovne homogamije rezultat je uspona visokog obrazovanja, pri čemu je poznato da visokoobrazovna lica odlikuje sklonost ka traženju podjednako školovanih partnera (Esteve i Cortina 2006), posebno u slučaju muškaraca, što je potvrđeno i na primeru zemalja bivše Jugoslavije, kojima se bavimo u ovom radu. Sklonost obrazovnoj homogamiji raste u slučaju nižeg stepena rodne ravnopravnosti, zbog čega je udeo homogamnih brakova najveći u Severnoj Makedoniji.

5 ZAKLJUČAK

Tendencija da se ulazi u brak sa supružnikom koji je slabije školovan (marry down), a koja je dugo bila karakteristična za muško stanovništvo, danas je češća među žen-

skom populacijom. Prema Grouvu i Van Bavelu (2015), ovaj se preokret desio pod uticajem rodnog raskoraka u obrazovanju, odnosno zbog prevage obrazovnih postignuća ženskog stanovništva. Teorija potvrđuje da se, posle prvog šoka koji nastane usled ulazećih kohorti visokoobrazovanih žena, tržište braka oporavlja, budući da se više vrednuje brak sa slabije obrazovanim partnerom nego samački život.

Tokom poslednjih decenija prošlog veka, u zemljama bivše Jugoslavije, među studentskom populacijom je evidentiran veći broj žena nego muškaraca, a vrednost F-indeksa je pokazala da su obrazovna postignuća ženskog stanovništva nadmašila postignuća muškaraca i u okviru drugih obrazovnih nivoa (srednje i osnovne škole). U istom periodu, tokom koga je nastao raskorak u broju visokoobrazovanih žena i muškaraca, došlo je i do opadanja broja hipergamnih brakova. U svim bivšim jugoslovenskim republikama, koje su bile obuhvaćene istraživanjem, učestalost hipergamnih brakova smanjeno je od 1970. godine do danas, a nakon 2000. godine hipogamni brakovu su čak nadmašili broj hipergamnih (H-indeks je dobio negativnu vrednost). Rastu hipogamnih brakova najviše su doprineli izbori kojima su pribegavale visokoobrazovane žene, dok je učestalost bračne zajednice sa partnerom koji ima niži nivo obrazovanja, u ovoj kategoriji žena krajem druge decenije XXI veka iznosila oko 40%.

Iako se posledice obrazaca selekcije partnera i preokretanje rodnog raskoraka među školovanim licima mogu različito tumačiti, posmatrano iz demografske perspektive, ova je novonastala neravnoteža otvorila mnoga pitanja, jer obrazovanje, obrasci bračne selekcije i zastupljenost prema obrazovanju heterogenih partnerstava utiču na ukupnu stabilnost partnerskih zajednica i na njene ishode, dok suživot u hipogamnim zajednicama može biti jedan od načina za razgradnju tradicionalnih patrijarhalnih odnosa koji se, prema Terbornu (Terborn 2004), između ostalog, temelje i na obrazovanju.

Rezultati ovog rada impliciraju potrebu daljih istraživanja obrazaca selekcije kojima su sklone visokoobrazovane žene, budući da od svih subgrupa koje su istraživane u ovom radu, hipogaman brak jeste najučestaliji upravo u ovoj kategoriji. Daljim analizama se mogu istražiti verovatnoće ulaska u homogaman, hipogaman i hipergamni brak, kao i verovatnoća neučestvovanja u braku (samački život). Osim verovatnoće ulaska u svaki od ovih tipova braka, drugo polje istraživanja bi trebalo da obuhvati analizu ishoda bračnih zajednica (broj dece u porodici, stope razvoda, nivo rodne ravnopravnosti i sl.), posmatrano prema kombinaciji obrazovnih nivoa supružnika.

LITERATURA

- Avramović, Z. (2005). *Dva veka obrazovanja u Srbiji*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Becker, G. (1973). A theory of marriage: part I. *Journal of Political Economy*, 81(4), 813–846. <https://doi.org/10.1086/260084>
- Birkelund, E. G., & Heldal, J. (2003). Who marries whom? Educational homogamy in Norway. *Demographic Research*, 8(1), 1–30. <https://dx.doi.org/10.4054/DemRes.2003.8.1>
- Blau, M. P. (1986). *Exchange and Power in Social life*. New York: Routledge.
- Blossfeld, H.-P., & Timm, A. (2003). Educational Systems as Marriage Markets in Modern Societies: A Conceptual Framework. In Blossfeld, H.-P., Timm, A. (Eds.), *Who Marries Whom?* (pp. 1–18). Dordrecht: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-94-007-1065-8>
- Blossfeld, H. P. (2009). Educational assortative marriage in comparative perspective. *Annual Review of Sociology*, 35, 513–530. <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-070308-115913>
- Bobić, M. (2017). From partnership to parenthood. *Limes Plus*, 14(2), 117–133.
- Breznik, D. (1991). *Stanovništvo Jugoslavije*. Titograd: Chronos.
- Brinton, C. M., Mun, E., & Hertog, E. (2020). Singlehood in contemporary Japan: Rating, dating, and waiting for a good match. *Demographic Research*, 44(10), 239–276. <https://dx.doi.org/10.4054/DemRes.2021.44.10>
- Buss, D. M. (1989). Sex differences in human mate preferences: evolutionary hypotheses tested in 37 cultures. *Behavioral and Brain Sciences*, 12(1), 1–14. <https://doi.org/10.1017/S0140525X00023992>
- Chudnovskaya, M., & Kashyap, R. (2019). Is the End of Educational Hypergamy the End of Status Hypergamy? Evidence from Sweden. *European Sociological Review*, 36(3), 351–365. <https://doi.org/10.1093/esr/jcz065>
- Corti, G., & Scherer, S. (2020). Mating Market and Dynamics of Union Formation. *European Journal of Population*, (37), 851–876. <https://doi.org/10.1007/s10680-021-09592-2>
- Da Silva, J. H. C. M., De Lima, E. E. C., & De Oliveira, M. C. F. A. (2022). Educational pairings and fertility decline in Brazil: An analysis using cohort fertility. *Demographic Research*, 46(6), 147–178. <https://dx.doi.org/10.4054/DemRes.2022.46.6>
- De Hauw, Y., Grow, A., & Van Bavel, J. (2017). The Reversed Gender Gap in Education and Assortative Mating in Europe. *European Journal of Population*, 33(4), 445–474. <https://doi.org/10.1007/s10680-016-9407-z>
- Devedžić, M. (2004). Značaj bračnosti za nivo fertiliteta. *Demografija*, (1), 73–91.
- Državen zavod za statistika (MAKSTAT) (2001a). *Statistički godišnik (2000 – 2020)*. Retrieved from <https://www.stat.gov.mk/PrikaziPublikacija.aspx?id=34&rbr=406>
- Državen zavod za statistika (MAKSTAT) (2001b). *Prirodno dviženje na naselenieto (2001 – 2019)*. Retrieved from <https://www.stat.gov.mk/PublikaciiPoOblasti.aspx>
- Državni zavod za statistiku (DZS) (2006). *Žene i Muškarci u Hrvatskoj (2000 – 2020)*. Retrieved from https://podaci.dzs.hr/media/w5ejkrce/men_and_women_2006.pdf
- Državni zavod za statistiku (DZS) (2016). *Popis stanovništva, kućanstva i stanova 2011. Stanovništvo prema obrazovnim obilježjima*. Retrieved from https://web.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2016/SI-1582.pdf
- England, P. (2010). The Gender Revolution: Uneven and Stalled. *Gender and Society*, 24(2), 149–166. <https://doi.org/10.1177/0891243210361475>
- Erat, D. (2021). Educational assortative mating and the decline of hypergamy in 27 European countries: An examination of trends through cohorts. *Demographic Research*, 44(7), 157–188. <https://dx.doi.org/10.4054/DemRes.2021.44.7>
- Esping-Andersen, G., & Billari, F. C. (2015). Re-theorizing Family Demographics. *Population and Development Review*, 41(1), 1–31. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2015.00024.x>
- ESS (2010). *European social survey – Round 5*. Retrieved from <https://ess-search.nsd.no/en/study/fd0dc7b6-3d5a-42d4-ad46-7a78e44e3963>
- ESS (2018). *European social survey – Round 9*. Retrieved from <https://ess-search.nsd.no/en/study/bdc7c350-1029-4cb3-9d5e-53f668b8fa74>

- Esteve, A., & Cortina, C. (2006). Changes in educational assortative among in contemporary Spain. *Demographic Research*, 14(17), 405–428. <https://dx.doi.org/10.4054/DemRes.2006.14.17>
- Esteve, A., García-Román, J., & Permanyer, I. (2012). The Gender-Gap Reversal in Education and Its Effect on Union Formation: The End of Hypergamy? *Population and Development Review*, 38(3), 535–546. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2012.00515.x>
- Esteve, A., Schwartz, C. R., Van Bavel, J., Permanyer, I., Klesment, M., & Garcia, J. (2016). The End of Hypergamy: Global Trends and Implications. *Population and development review*, 42(4), 615–625. <https://doi.org/10.1111/padr.12012>
- Eurostat (2011). *Census Hub – Marital status*. Statistical Database. Retrieved from <https://ec.europa.eu/CensusHub2/query.do?step=selectHyperCube&qhc=false>
- Eurostat (2020). *Crude marriage rate and crude divorce rate*. Statistical Database. Retrieved from <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00206/default/table?lang=en>.
- Eurostat (2022a). *Population by educational attainment level, sex and age (%) – main indicators*. Statistical Database. Retrieved from https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/edat_lfse_03/default/table
- Eurostat (2022b). *Graduates by education level, programme orientation, completion, sex and age*. Statistical Database. Retrieved from https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=educ_uoe_grad01&lang=en
- Eurostat (2022c). *Distribution of new entrants at education level and programme orientation by sex and field of education*. Retrieved from http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=educ_uoe_ent03&lang=en
- Forsé, M., & Chauvel, L. (1995). L'évolution de l'homogamie en France. Une méthode pour comparer les diagonalités de plusieurs tables. *Revue française de sociologie*, 36 (1), 123–142.
- Frejka, T. (2008). Overview Chapter 5: Determinants of family formation and childbearing during the societal transition in Central and Eastern Europe. *Demographic Research*, 19(7), 139–170. <https://dx.doi.org/10.4054/DemRes.2008.19.7>
- Goldscheider, F., Bernhardt, E., & Lappegård, T. (2015). The Gender Revolution: A Framework for Understanding Changing Demographic Behavior. *Population and Development Review*, 41(2), 207–239. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2015.00045.x>
- Grow, A., & Van Bavel, J. (2015). Assortative Mating and the Reversal of Gender Inequality in Education in Europe: An Agent-Based Model. *PLoS ONE*, 10(6), 1–24. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0127806>
- Halpin, B. (2003). Educational homogamy in Ireland and Britain: trends and patterns. *The British journal of sociology*, 54(4), 473–496.
- Henz, U., & Jonsson, O. J. (2003). Union Disruption in Sweden: Does Economic Dependency Inhibit Separation? *International Journal of Sociology*, 33(1), 3–39.
- Henz, U., & Mills, C. (2017). Social class origin and assortative mating in Britain, 1949–2010. *Sociology*, 52(1), 1–20. <https://doi.org/10.1177/0038038517726479>
- Hu, Y., & Qian, Y. (2019). Educational and age assortative mating in China: The importance of marriage order. *Demographic Research*, 41(3), 53–82. <https://dx.doi.org/10.4054/DemRes.2019.41.3>
- Kalmijn, M. (1994). Assortative mating by cultural and economic occupational status. *American Journal of Sociology*, 100(2), 422–452. <https://doi.org/10.1086/230542>
- Kalmijn, M. (2013). The Educational Gradient in Marriage: A Comparison of 25 European Countries. *Demography*, 50(4), 1499–1520. <https://doi.org/10.1007/s13524-013-0229-x>
- Katrnák, T. (2005). Educational Assortative Mating in the Czech Republic, Slovakia and Hungary between 1976 and 2003. Brno: Masaryk University - School of Social Studies. Retrieved from https://is.muni.cz/el/1423/jaro2006/SOC144/um/1334132/Katrnak-educational_assortative_mating_draft-1.pdf
- KC, S., Barakat, B., Goujon, A., Skirbekk, V., Sanderson, Warre C., & Lutz W. (2010). Projection of populations by level of educational attainment, age, and sex for 120 countries for 2005–2050. *Demographic Research*, 22(15), 383–472. <https://dx.doi.org/10.4054/DemRes.2010.22.15>
- Kirkeboen, L., Leuven, E., & Mogstad, M. (2021). College as a marriage market. Cambridge: NBER (Working paper series 28688). Retrieved from <https://www.nber.org/papers/w28688>

- Kuhar, M., & Reiter, H. (2010). Transformation and demographic change in the ex-Yugoslav countries - materialist, idealist, and institutionalist perspectives on reproductive trends. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 20(1), 13–26. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-MDDAEHA0>
- Lewis, S. K., & Oppenheimer, V. K. (2000). Educational assortative mating across marriage markets: Nonhispanic Whites in the United States. *Demography*, 37(1), 29–40. <https://doi.org/10.2307/2648094>
- Lichter, D. T., Anderson, R. N., & Hayward, M. D. (1995). Marriage markets and marital choice. *Journal of Family Issues*, 16(4), 412–431. <https://doi.org/10.1177/019251395016004001>
- Lutz, W., Goujon, A., & Doblhammer-Reiter, G. (1998). Demographic dimensions in forecasting: adding education to age and sex. *Population and Development Review*, (24), 42–58.
- Lutz, W., Cuaresma, J. C., & Sanderson, W. (2008). The demography of educational attainment and economic growth. *Science*, 319(5866), 1047–1048. <https://doi.org/10.1126/science.1151753>
- Lutz, W. (2021). *Advanced Introduction to Demography*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Mare, R. D. (1991). Five decades of educational assortative mating. *American Sociological Review*, 56(1), 15–32. <https://doi.org/10.2307/2095670>
- Međumurec, P., & Čipin, I. (2019). Tko se češće razvodi? Obrazovanje i bračna (ne)stabilnost u Hrvatskoj. *Revija za socijalnu politiku*, 26(3), 273–290. <https://doi.org/10.3935/rsp.v26i3.1581>
- Mentus, V. (2014). Društvena moć u teorijama razmene – Homansova i Blauova shvatanja odnosa moći i razmene. *Sociološki pregled*, 48(2), 165–182. <https://doi.org/10.5937/socpreg1402165M>
- Milić, A., Berković E., & Petrović, R. (1981). *Domaćinstvo, porodica i brak u Jugoslaviji*. Beograd: Filozofski fakultet.
- Mirić, N. (2019). Razlika u fertilitetu između žena sa i bez tercijarnog obrazovanja u Srbiji. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 170(2), 245–257. <https://doi.org/10.2298/ZMSDN190245M>
- Oppenheimer, V. K. (1994). Women's rising employment and the future of the family in industrial societies. *Population and Development Review*, 20(2), 293–342. <https://doi.org/10.2307/2137521>
- Oppenheimer, V. K. (1988). A theory of marriage timing. *American Journal of Sociology*, 94(3), 563–591. <https://doi.org/10.1086/229030>
- Penev, G. (2010). Novije promene u populacionoj dinamici Srbije i balkanskih zemalja. *Demografija*, (7), 45–78.
- Petrović, M. (2011). Promene bračnosti i porodičnih modela u postsocijalističkim zemljama: zakasnela i nepotpuna ili specifična druga demografska tranzicija? *Stanovništvo*, 49(1), 53–78. <https://doi.org/10.2298/STNV1101053P>
- Rašević, M., & Vasić, P. (2017). Education as a Factor of Fertility and Population Policy in Serbia. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 27(3), 599–610.
- Republički zavod za statistiku i informatiku (RZS) (2001). *Statistički godišnjak Republike Srbije 2001*. Retrieved from <https://publikacije.stat.gov.rs/G2001/Pdf/G20012001.pdf>
- Republički zavod za statistiku (RZS) (2006). *Demografska statistika 2002 - 2003*. Retrieved from <https://publikacije.stat.gov.rs/G2006/Pdf/G20064001.pdf>
- Republički zavod za statistiku (RZS) (2003). *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2002. – Školska sprema i pismenost*. Retrieved from <https://publikacije.stat.gov.rs/G2002/Pdf/G20024004.pdf>
- Republički zavod za statistiku (RZS) (2013). *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. Školska sprema, pismenost i kompjuterska pismenost*. Republički zavod za statistiku. Retrieved from <http://publikacije.stat.gov.rs/G2013/pdf/G20134001.pdf>
- Savezni zavod za statistiku (SZS) (1971). *Demografska statistika (1970-1990)*. Beograd: Savezni zavod za statistiku.
- Savezni zavod za statistiku (SZS) (1972). *Statistički godišnjak Jugoslavije 1972*. Retrieved from <https://publikacije.stat.gov.rs/G1972/Pdf/G19722001.pdf>
- Savezni zavod za statistiku (SZS) (1974). *Popis stanovništva i stanova 1971. Etnička, prosvetna i ekonomska obeležja stanovništva i domaćinstva prema broju člana*. Retrieved from <http://publikacije.stat.gov.rs/G1974/Pdf/G19744002.pdf>

- Schoen, R. (1983). Measuring the tightness of a marriage squeeze. *Demography*, 20, 61–78. <https://doi.org/10.2307/2060901>
- Schwartz, C. R., & Mare, R. D. (2005). Trends in educational assortative marriage from 1940 to 2003. *Demography*, 42(4), 621–646. <https://www.jstor.org/stable/4147332>
- Schwartz, C. R. (2013). Trends and variation in assortative mating: Causes and consequences. *Annual Review of Sociology*, 39(1), 451–470. <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-071312-145544>
- Schwartz, C. R., & Han, H. (2014). The reversal of the gender gap in education and trends in marital dissolution. *American Sociological Review*, 79(4), 605–629. <https://doi.org/10.1177/0003122414539682>
- Smits, J., Ultee, W., & Lammers, J. (2000). More or Less Educational Homogamy? A Test of Different Versions of Modernization Theory Using Cross-Temporal Evidence for 60 Countries. *American Sociological Review*, 65(5), 781–788. <https://doi.org/10.2307/2657547>
- Smits, J., & Park, H. (2009). Five Decades of Educational Assortative Mating in 10 East Asian Societies. *Social Forces*, 88(1), 227–255. <https://doi.org/10.1353/soc.0.0241>
- Statistični urad republike Slovenije (SURS) (1992). *Prebivalstvo, staro 15 let ali več po spolu in šolski izobrazbi, občine, Slovenija, popis 1991*. Retrieved from <https://podatki.gov.si/dataset/surs0556503s>
- Statistični urad republike Slovenije (SURS) (1994). *Statistični letopis Republike Slovenije (1994)*. Retrieved from https://www.stat.si/doc/letopis/1994/1994_06.pdf
- Statistični urad republike Slovenije (SURS) (2006). *Prebivalstvo Slovenije (2003)*. Retrieved from <https://www.stat.si/StatWeb/File/DocSysFile/1168/rr-824-06.pdf>
- Sweeney, M. M. (2002). Two decades of family change: The shifting economic foundations of marriage. *American Journal of Sociology*, 67(1), 132–147.
- Therborn, G. (2004). *Between Sex and Power: Family in the World 1900-2000*. Routledge: London.
- Theunis, L., Schnor, C., Willaert, D., & Van Bavel, J. (2017). His and Her Education and Marital Dissolution: Adding a Contextual Dimension. *European journal of population = Revue europeenne de demographie*, 34(4), 663–687. <https://doi.org/10.1007/s10680-017-9448-y>
- Torr, B. M. (2011). The changing relationship between education and marriage in the United States, 1940–2000. *Journal of Family History*, 36(4), 483–503. <https://doi.org/10.1177/0363199011416760>
- Uprava za statistiku Crne Gore (MONSTAT) (2011). *Statistički godišnjak (2010 – 2020)*. Retrieved from <https://monstat.org/cg/page.php?id=538&pageid=101>
- Uprava za statistiku Crne Gore (MONSTAT) (2012). *Stanovništvo staro 15 i više godina prema najviše završenoj školi po polu*. Retrieved from <https://www.monstat.org/cg/page.php?id=535&pageid=322>
- Van Bavel, J. (2012). The reversal of gender inequality in education, union formation, and fertility in Europe. *Vienna Yearbook of Population Research*, 10/2012, 127–154. <http://dx.doi.org/10.2307/41941000>
- Van Landeghem, G. (2022). An indicator of early school leaving per school: every pupil counts. *Quality & Quantity*, 56(1), 27–43. <https://doi.org/10.1007/s11135-021-01302-8>
- Vincent-Lancrin, S. (2008). The Reversal of Gender Inequalities in Higher Education: An Ongoing Trend. In Higher Education to 2030, Volume I, Demography, (pp. 265–98). Paris: OECD. <https://doi.org/10.1787/9789264040663-en>
- Zagorsky, J. L. (2005). Marriage and divorce's impact on wealth. *Journal of Sociology*, 41(4), 406–424. <https://doi.org/10.1177/1440783305058478>

How to cite: Gligorijević, V., & Bakić, D. (2022). The decline of educational hypergamy in the former Yugoslav republics. *Stanovništvo*, 60(1), 69–96. <https://doi.org/10.2298/STNV2201069G>

PRILOG

Tabela A.1 Brakovi prema obrazovanju supružnika u Severnoj Makedoniji, 1970. – 2019. godina

Go- dina	Obrazo- vanje		Žene		Muškarci		Prema obrazovnom nivou			Ukupno	
	Homogamija	Hipergamija	Homogamija	Hipergamija	Homogamija	Hipergamija	Hipogamija	Homogamija	Hipergamija	Homogamija	Hipogamija
1970	Minimum formalnog	77,3	22,7	-	98,9	-	1,1	76,6	22,5	0,9	
	Srednje obrazovanje	71,7	24,9	3,4	43,5	53,3	3,2	37,1	58,4	4,5	22,5
	Tercijalno obrazovanje	67,5	-	32,5	26,3	73,7	-	23,4	65,4	11,2	1,6
1980	Minimum formalnog	69,6	30,4		91,9	-	8,1	65,6	28,6	5,8	
	Srednje obrazovanje	76,3	14,1	9,6	59,2	36,3	4,5	49,9	39,9	10,2	22,9
	Tercijalno obrazovanje	56,8	-	43,2	32,7	67,3	-	26,2	53,9	19,9	5,7
1990	Minimum formalnog	62,2	37,8		86,6	-	13,4	56,7	34,5	8,8	
	Srednje obrazovanje	78,1	11,6	10,3	61,6	31,2	7,2	52,6	34,4	13	23,2
	Tercijalno obrazovanje	51,8	-	48,2	42,1	57,9	-	30,2	41,7	28,1	8,6
2000	Minimum formalnog	69,7	30,3		82,1	-	17,9	60,5	26,3	13,2	
	Srednje obrazovanje	75,8	10,8	13,4	65	22,8	12,2	53,8	26,6	19,6	17,2
	Tercijalno obrazovanje	54,5	-	45,5	59	41	-	39,5	27,5	33	12,6
2010	Minimum formalnog	72,9	27,1		81,8	-	18,2	62,8	23,3	13,9	
	Srednje obrazovanje	76,2	11	12,8	62,1	17,7	20,2	52	22,4	25,6	14,3
	Tercijalno obrazovanje	53	-	47	69,9	30,1	-	43,2	18,6	38,2	16
2019	Minimum formalnog	69,3	30,7		77,7	-	22,3	57,8	25,6	16,6	
	Srednje obrazovanje	84,7	9,6	5,7	73,8	8,4	17,8	65,2	14,7	20,1	10,7
	Tercijalno obrazovanje	59,7	-	40,3	75,5	24,5	-	50	16,2	33,8	14,5

Tabela A.2. Brakovi prema obrazovanju supružnika u Srbiji, 1970. – 2019. godina

Go- dina	Obrazo- vanje	Žene			Muškarci			Prema obrazovnom nivou			Ukupno		
		Homogamija	Hipergamija	Hipogamija	Homogamija	Hipergamija	Hipogamija	Homogamija	Hipergamija	Hipogamija	Homogamija	Hipergamija	Hipogamija
1970	Minimum formalnog	72,7	27,3	-	95,7	-	4,3	70,4	26,4	3,2			
	Srednje obrazovanje	72,3	18,2	9,5	47,2	50,1	2,7	39,9	52,5	7,6	72,5	24,1	3,4
	Tercijalno obrazovanje	68,6	-	31,4	30,3	69,7	-	26,6	61,2	12,2			
1980	Minimum formalnog	62,9	37,1	-	88,4	-	11,6	58,1	34,2	7,7			
	Srednje obrazovanje	76,5	12,9	10,6	59	35,9	5,1	49,9	38,9	11,2	68	25	7
	Tercijalno obrazovanje	57,7	-	42,3	37,8	62,2	-	29,6	48,7	21,7			
1990	Minimum formalnog	52,8	47,2	-	80,4	-	19,6	46,8	41,8	11,4			
	Srednje obrazovanje	78,5	11,7	9,8	64,1	29	6,9	54,5	32,8	12,7	65,8	24,7	9,5
	Tercijalno obrazovanje	54,3	-	45,7	43,5	56,5	-	31,9	41,3	26,8			
2000	Minimum formalnog	54,5	45,5	-	73,7	-	26,3	45,6	38,1	16,3			
	Srednje obrazovanje	80,8	9,1	10,1	70,7	20,5	8,8	60,6	24,3	15,1	69	19,2	11,8
	Tercijalno obrazovanje	49,4	-	50,6	50,1	49,9	-	33,1	33	33,9			
2010	Minimum formalnog	60,9	39,1	-	69,4	-	30,6	48,1	30,8	21,1			
	Srednje obrazovanje	81,5	12,1	6,4	73,4	8,7	17,9	62,9	16,9	20,2	71,6	12,9	15,5
	Tercijalno obrazovanje	56,7	-	43,3	67,9	32,1	-	44,8	21,1	34,1			
2019	Minimum formalnog	65,5	34,5	-	69,1	-	30,9	50,7	26,7	22,6			
	Srednje obrazovanje	82,5	12,6	4,9	72,5	5,5	22	62,8	14,4	22,8	72,7	10,6	16,7
	Tercijalno obrazovanje	59,7	-	40,3	74,5	25,5	-	49,6	16,9	33,5			

Tabela A.3 Brakovi prema obrazovanju supružnika u Hrvatskoj, 1970. – 2018. godina

Go- dina	Obrazo- vanje	Žene		Muškarci		Prema obrazovnom nivou			Ukupno				
		Homogamija	Hipergamija	Homogamija	Hipergamija	Hipogamija	Homogamija	Hipergamija	Hipogamija	Homogamija	Hipergamija	Hipogamija	
1970	Minimum formalnog	62,4	37,6	-	91,6	-	8,4	59,1	35,5	5,4			
	Srednje obrazovanje	75,4	14	10,6	50,3	46,2	3,5	43,2	47,7	9,1	66,6	28,1	5,3
	Tercijalno obrazovanje	60	-	40	33,8	66,2	-	27,6	54	18,4			
1980	Minimum formalnog	51,8	48,2	-	75,5	-	24,5	44,3	41,3	14,4			
	Srednje obrazovanje	76,2	11,4	12,4	64,2	29,8	6	53,5	32,9	13,6	64,7	25	10,3
	Tercijalno obrazovanje	54,1	-	45,9	41,4	58,6	-	30,7	43,9	25,4			
1990	Minimum formalnog	45,3	54,7	-	60,4	-	39,6	34,9	42,2	22,9			
	Srednje obrazovanje	76,5	11,4	12,1	70,6	20,7	8,7	58	25,7	16,3	65	21,4	13,6
	Tercijalno obrazovanje	49,6	-	50,4	44,4	55,6	-	30,6	38,3	31,1			
2000	Minimum formalnog												
	Srednje obrazovanje												
	Tercijalno obrazovanje												
2010	Minimum formalnog	63,8	36,2	-	68,6	-	31,4	49,4	28	22,6			
	Srednje obrazovanje	80,5	13,9	5,6	73	6	21	62	15,9	22,1	71,4	12,1	16,5
	Tercijalno obrazovanje	58,1	-	41,9	68,9	31,1	-	46,1	20,7	33,2			
2019	Minimum formalnog	66,7	33,3	-	69,3	-	30,7	51,5	25,7	22,8			
	Srednje obrazovanje	82,6	13,8	3,6	71,3	3,3	25,4	62,3	13,1	24,6	72,8	9,6	17,6
	Tercijalno obrazovanje	61,1	-	38,9	76,5	23,5	-	51,6	15,7	32,7			

Tabela A.4 Brakovi prema obrazovanju supružnika u Sloveniji, 1970. – 2018. godina

Go- dina	Žene		Muškarci		Prema obrazovnom nivou			Ukupno		
	Homogamija	Hipergamija	Hipogamija	Homogamija	Hipergamija	Homogamija	Hipergamija	Homogamija	Hipergamija	
1970	Minimum formalnog	60,2	39,8	-	85,8	-	14,2	54,8	36,1	9,1
	Srednje obrazovanje	75,9	10,4	13,7	57,1	39,6	3,3	48,4	40,4	11,2
	Tercijalno obrazovanje	61,3	-	38,7	37	63	-	30	51,1	18,9
1980	Minimum formalnog	52,1	47,9	-	66,4	-	33,6	41,2	37,9	20,9
	Srednje obrazovanje	74,7	9,3	16,0	66,7	25,9	7,4	54,4	27,9	17,7
	Tercijalno obrazovanje	49,7	-	50,3	45,8	54,2	-	31,3	37,1	31,6
1990	Minimum formalnog	39,0	61,0	-	51,1	-	48,9	28,4	44,4	27,2
	Srednje obrazovanje	79,6	8,4	12,0	71,3	18,1	10,6	60,3	21,6	18,1
	Tercijalno obrazovanje	46,7	-	53,3	55,1	44,9	-	33,8	27,5	38,7
2000	Minimum formalnog									
	Srednje obrazovanje									
	Tercijalno obrazovanje									
2010	Minimum formalnog	67,3	32,7	-	72,5	-	27,5	53,6	26,1	20,3
	Srednje obrazovanje	80,9	14,9	4,2	71,4	4,6	24,0	61,1	15,2	23,7
	Tercijalno obrazovanje	59,8	-	40,2	72,3	27,7	-	48,6	18,7	32,7
2019	Minimum formalnog	69,3	30,7	-	70,5	-	29,5	53,8	23,7	22,5
	Srednje obrazovanje	83,5	13,9	2,6	70,0	2,4	27,6	61,5	12,4	26,1
	Tercijalno obrazovanje	62,4	-	37,6	79,4	20,6	-	53,7	14,0	32,3

Tabela A.5 Brakovi prema obrazovanju supružnika u Hrvatskoj, 1970. – 2018. godina

Go- dina	Obrazo- vanje		Žene		Muškarci		Prema obrazovnom nivou				Ukupno		
	Homogamija	Hipergamija	Homogamija	Hipergamija	Homogamija	Hipergamija	Hipogamija	Homogamija	Hipergamija	Homogamija	Hipergamija	Hipogamija	Hipogamija
1970	Minimum formalnog	65	35	-	95,9	-	4,1	63,2	33,9	2,7			
	Srednje obrazovanje	70	22,1	7,9	41,8	56,1	2,1	35,4	58,8	5,8	66,9	30,3	2,8
	Tercijalno obrazovanje	75,9	-	24,1	28	72	-	25,7	66,2	8,1			
1980	Minimum formalnog	53,9	46,1	-	86,8	-	13,2	49,9	42,5	7,6			
	Srednje obrazovanje	73,1	18,5	8,4	57,8	37,3	4,9	47,7	42,8	9,5	63,1	30	6,9
	Tercijalno obrazovanje	62,5	-	37,5	34,1	65,9	-	28,3	54,8	16,9			
1990	Minimum formalnog	41,6	58,4	-	71,6	-	28,4	35,7	50,1	14,2			
	Srednje obrazovanje	79,8	12,9	7,3	70,9	22,6	6,5	60,1	28,9	11	66,3	24,5	9,2
	Tercijalno obrazovanje	52,8	-	47,2	37	63	-	27,8	42,7	24,9			
2000	Minimum formalnog	37,5	62,5	-	60,3	-	39,7	30	50,1	19,9			
	Srednje obrazovanje	87,5	7	5,5	79,8	12,9	7,3	71,6	17,3	11,1	74,4	15,6	10
	Tercijalno obrazovanje	46,5	-	53,5	48,7	51,3	-	31,2	32,9	35,9			
2010	Minimum formalnog	52	48	-	59,3	-	40,7	38,3	35,4	26,3			
	Srednje obrazovanje	77,6	12,9	9,5	72,3	11,5	16	59,8	19,7	20,5	68,2	15,7	16,1
	Tercijalno obrazovanje	56,7	-	43,3	62,3	37,7	-	42,2	25,6	32,2			
2019	Minimum formalnog	55,8	44,2	-	60	-	40	40,6	27	22,4			
	Srednje obrazovanje	78,8	14,7	6,5	70,5	6,9	22,6	61,7	13,5	24,8	69,2	12,9	17,9
	Tercijalno obrazovanje	57,9	-	42,1	69,7	30,3	-	46,2	20,2	33,6			